

Ю. О. КАРПЕНКО

(Чернівці)

**РОШОШ (РОША), РОШЕШНИЙ, РОСОШАНИ,
ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ,
ТА СПОРІДНЕНІ ТОПОНІМИ УКРАЇНИ**

Назви населених пунктів, ясні і зрозумілі в час своєї появи, згодом можуть затемнюватись, ставати незрозумілими навіть для самих мешканців цих населених пунктів. Причини затемнення значення топонімічних назв різні. Втрачається або забувається сама реалія, за якою названо населений пункт, виходить з ужитку слово, що породило певний топонім, або, нарешті, назва зазнає таких кардинальних фонетичних змін, що стає буквально ні на що не схожою. Останній процес — фонетичні зміни — може здійснюватись як усередині однієї мови, за властивими їй закономірностями, так і, особливо, при переході назви з однієї мови в іншу, що буває наслідком етнічних чи інших змін на відповідній території.

Затемнені топоніми виконують свої функції найменування населених пунктів не гірше від прозорих, незатемнених. Але мовна свідомість людей мимоволі намагається якось пояснити для себе незрозумілу назву, пов'язати її з певними словами мови. Так виникають різні народні етимології, історично не виправдані інтерпретації топонімічних назв. Нерідко вони навіть підміняють собою давніші топонімічні назви, починають уживатися замість цих останніх. Це особливо стосується невеликих населених пунктів, де традиція уживання старої назви не закріплена й пам'яті великої маси людей. Затемнені топонімічні назви стають таким шляхом знову прозорими, але їх вторинне значення, якого вони набувають, не має, звичайно, нічого спільного з їх первісним значенням.

У статті пропонується спроба в'яснити ці процеси на прикладі однієї групи споріднених українських топонімічних назв. Одночасно приділяється увага питанням методу вивчення топонімів спільного кореня на ширшій території.

Почнемо з назви *Роша*. Так називається тепер одне з передмість м. Чернівців.

Назва *Роша* на українському ґрунті є незрозумілою, вона не має внутрішньої форми, тобто не пов'язується мовцями з якимись іншими українськими словами.

Тому нерідко можна почути вимову цієї назви у вигляді *Роща*. Топонімічна назва *Роша*, таким чином, пов'язується у мовній свідомості частини людей із словом *роща*. Слід зазначити, що слова *роща* не існує в сучасній українській мові, яка відповідником до російського *роща* має лексему *гай*, пор. і в топоніміці Чернівецької обл. — назви хуторів *Гай* (Садгірський район), *Гаївка* (Герцаївський район), *Гайники* (Сторожинецький район). Проте слово *роща* відоме українському населенню з російської мови; воно вживане, крім того, в українському просторіччі. Про зрозумілість і поширеність цього слова на Україні свідчить зокрема той факт, що в межах УРСР є зараз три населених пункти з назвою *Роща* (в Сумській, Чернігівській та як нова назва в Одеській обл.). Називання чернівецької *Роші Роцею* вмотивоване й певними реальними підставами: це передмістя справді як *гай*: воно добре озеленене і має багато фруктових садів.

Звернення ж до румунської мови дає інше пояснення назви *Роша*: ім'я це пов'язується в такому разі з рум. *roșu* (і *roș*) «червоний». Таку інтерпретацію назви *Роша* можна визнати панівною: найчастіше даний топонім витлумачують саме як похідний від указанного румунського слова. Останнім часом навіть робляться спроби замінити цей нібито румунізм слов'янською назвою *Червоне* (заміна жіночого роду найменування *Роша* на середній у назві *Червоне* пояснюється тим, що серед назв населених пунктів, які за походженням є прикметниками, жіночий рід поширений мало).

Назви, утворені від прикметника *червоний*, дуже характерні для топоніміки Радянської України. Досить сказати, що на Україні є 32 населених пункти з назвою *Червоне*, 63 населених пункти з назвою *Червоний* та 4 пункти з назвою *Червона*¹ не говорячи вже про велику кількість топонімів, що в них прикметник *червоний* є складовим елементом. Ці назви асоціюються з героїзмом боїв громадянської війни, говорять про здобутки Великого Жовтня. Назва ж передмістя Чернівців *Роша*, пояснювана як *Червоне* за допомогою румунської мови, стоїть відмежовано від цих назв, розходиться з ними за своїм походженням.

Історично ж назва *Роша* із значеннями «гай», «червоний» не має нічого спільного. При цьому ім'я за походженням є не румунським, а слов'янським. Мовні факти свідчать про це досить переконливо.

Справа в тому, що назва *Роша* не так давно мала іншу форму — *Рошош*. Ця форма назви і досі зберігається в пам'яті старожилів, нею називають *Рошу* мешканці сусідніх сіл — Михальчі, Ревни, Стрілецького Кута та ін. Топонім *Рошош* на румунському ґрунті уже пояснити не можна. Отже, зміну *Рошош* у *Роша* слід пов'язати з процесом румунізації Буковини після загарбання її в 1918 р.

¹ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ, Укрполітзидав, К., 1947, стор. 867.

болярською Румунією. Назва *Рошош* була замінена на *Роша*, як було переінакшено на румунський лад і ряд інших слов'янських топонімічних назв Буковини.

Але топонім *Рошош* є затемненим і на ґрунті слов'янському. Остаточо затемнила його, як можна припускати, несуміжна регресивна асиміляція приголосних **с—ш** у **ш—ш**, тобто розвиток форми *Рошош* з давнішого *Росош*. На користь такого припущення говорить поширеність споріднених назв у топоніміці України: назва населеного пункту *Росош* зустрічається у Волинській та Закарпатській обл., *Росоша* — у Вінницькій обл., *Росішка* — у Закарпатській обл., *Росішки* — у Київській та Дніпропетровській обл. та ін. Асиміляція ж **с—ш** у **ш—ш** досить характерна для східнослов'янської фонетики, пор. *шершень* з давньорус. *сьршьнь*, діал. *шпорши* при літературній формі *спорши*, рос. *шершавый* з давньорус. *сьршавый*.

У виданих О. Маковеєм ділових документах другої половини XVIII ст. з с. Розтоки² (тепер Вижницького району) спільне своїм коренем з роглядуваним топонімом слово *росішний* уживається і в такому неасимільованому вигляді, і з асиміляцією³ — *рошішний*: «поділивъ тимъ *росішнимъ*», але «половицу того *рошішного*». Цей факт є переконливим доказом того, що назва *Рошош* постала як фонетична видозміна давнішого *Росош*.

Ще в давньоруській мові існувало слово *росоха* «розвилка, розгалуження» з похідними *росохыи*, *росохатьи*, *росоховатыи*, що мали значення «розгалужений, гіллястий», а також «роздвоєний»⁴. Слово *росоха* утворене за допомогою префікса **роз** від іменника *соха*, тобто за своїм походженням мало б писатись у вигляді *роз-соха* (і таке написання трапляється у пам'ятках), але в живій вимові сполучення приголосних **зс** змінилось в одне **с**: дзвінкий приголосний з уподібнився наступному глухому **с** і стягнувся з ним.

Найдавнішим у спільнослов'янському слові *соха* є значення «кілок, жердка, палиця» (пор. похідне *посох*), при цьому обов'язково з розгалуженням, роздвоєнням на кінці⁵. Утворення ж *розсоха* > *росоха* акцентувало увагу саме на розгалуженні. Префікс лише повторив і підсилив значення кореня. Слово *розсоха* утворене ще в спільнослов'янський період (пор. пол. *rosocha*, чес. *rozsocha*, болг. *розсоха*) і збереглося у багатьох мовах до сучасності. Зокрема це стосується російської та української мов.

Будучи спочатку пов'язаним з роздвоєнням (або розгалуженням) дерева, слово *росоха* пізніше набуло більш узагальненого значення — «будь-яке роздвоєння чи розгалуження». Так, «Сло-

² О. Маковей, Кілька документів з Гуцульщини з другої половини XVI 11-го століття, ЗНТШ, т. 87, Л., 1909, стор. 64—69.

³ Пор. М. Ф. Станівський, Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам'яток XIV—XVIII ст., зб. «Питання історії і діалектології східнослов'янських мов», Чернівці, 1958, стор. 18.

⁴ И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерусского языка, т. III, СПб., 1903, стор. 168; пор. ще стор. 77.

⁵ V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha, 1957, стор. 462—463.

варь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка (т. 4, стор. 58) подає таке значення слова *росоха* «розвилка, розвилаина, место, где что-либо раздвояется, напр. бревно с вилообразным концом, где расходятся ноги, распутье и пр.».

У буковинських говірках української мови слово *росоха* досить міцно зберігає свій давній зв'язок з деревом. Тут воно означає: 1) роздвоєний стовбур дерева; 2) дерево, розбите блискавкою; 3) роздвоєна на кінці палиця, придатна для виготовлення вил (пор.: «вірубав *росо́ху* на віла», с. Брусниця, Вашківецький р-н); 4) дерев'яні двозубі вила; 5) місце на стовбурі дерева, де починається розгалуження; 6) кілок з обрубленими не до кінця гілками, що вбивається на подвір'ї і служить для розвішування на ньому різних господарських речей; 7) такий же кілок, що служить основою для стіжка. Перші чотири значення пов'язані, як бачимо, з поняттям роздвоєння, а три останніх — з поняттям розгалуження (більше ніж на дві частини).

Проте і в буковинських говірках слово *росоха* може мати більш узагальнене значення, відриваючись від поняття дерева. Так, наприклад, у с. Старосілля, Кіцманського району, воно вживається порівняно часто в переносному значенні. Але із значенням «роздоріжжя» чи «місце злиття річок» слово *росоха* на Буковині не зафіксоване.

Додамо, що в частині буковинських говірок слово вживається тільки у множині — *росо́хи*. Слово має похідну пестливу форму: *росішкі́*. Інше похідне, широко знане буковинським говіркам — *росохатий* «гіллястий, крислатий», пор. «*росохатий дуб*» (с. Горо- шівці, Заставнівського р-ну). Останнє слово знаходимо і в молдавській грамоті 1519 р.: «єдинь липь *росохот*»⁷.

Цікавим для нас, з огляду на його структурну близькість до топонімічної назви *Росош*, є діалектне слово *росіш*, що, за деякими даними, зрідка вживається носіями гуцульських говірок на Буковині і означає «вирубаний ліс; місце, де був колись ліс». Як і термін *росоха*, слово *росіш* пов'язане з поняттям дерева, але зазнало значних семантичних змін. Наближається своїм значенням до слова *росіш* згадувана вже лексема *росішний* з розтоцьких документів другої половини XVIII ст. Слово *росішний* у цих документах пов'язане з назвою ґрунту: «заложивь своєму братови тую сіножать *росішнии*», що знаходилась на горі, «дали вібчину *росііни* Василеви»⁸; діал. *вібчина* — «горб, гора». Прикметник *росішний* у розтоцьких документах послідовно вживається суб- стантивовано і наближається за своїми функціями до власної назви (пор. ще, крім наведених прикладів: «від кого був *росішний*»). Характерно, що поблизу с. Розтоки тепер існує хутір *Роз- шинний*, назва якого може бути легко витлумачена як трансформація слова *Росішний*, що деєтимологізувалося і зблизилося з словом *шишка*.

⁷ Т. В а І а н, Documente Bucovinene, т. II, Чернівці, 1934.

⁸ О. Маковей, назв, праця, стор. 67—68.

Під значенням топонімічної назви *Рошош* можна розуміти «місце, де колись був ліс», або щось інше, зв'язане з деревом, лісом. Гора Цецино, до якої прилягає це передмістя, і досі вкрита природним лісом. Саме місто Чернівці будувалось, після перенесення його з лівого берега Пруту на правий (це було викликане спустошеннями під час татаро-монгольської навали), серед лісів. Відмінність топоніма *Рошош* від слова *росіш* і под. у вокалізмі другого складу пояснюється поширеним серед топонімічних назв так званим вирівнянням основи: голосний **о** починає вживатись у формі *Рошош* у закритому складі під впливом непрямих відмінків, де він закономірно зберігався без переходу в **і**, перебуваючи у відкритому складі, перед складом з голосним повного утворення: *Ро-шо-ша* і т. д.

Близькозначні назви наявні в топоніміці Чернівецької області: *Прочертъ* у Путильському районі; пор. діал. *прочертъ* «поляна в лісі; викорчувана частина лісу»; слово це зустрічаємо в розтоцьких документах: «тоть грунь радулівъ ис прочиртю и з лісомъ»⁸; *Зруб*, два Нових *Зруби*, два Старих *Зруби* та *Зруб* — Комарівський у Сторожинецькому районі; йор. діал. *зруб* «місце, де вирубали або вирубують ліс».

Є в буковинській топоніміці і назви, утворені від того ж (або спорідненого) слова, що й *Рошош*. Крім згадуваного вже хутора *Розшишиний* (Вижницький район), сюди належать два хутори Путильського району, що мають назву *Рошешиний* (тут, як і в назві *Рошош*, наявна асиміляція **с—ш** у **ш—ш**), а також х. *Розсошиний* (Вижницький район) та с. *Росошани* (Кельменецький район) з прозорою будовою.

Цими своїми топонімічними назвами Буковина територіально входить у смугу поширення топонімів, утворених від слова *росоха* та його похідних. Ця смуга перетинає Україну з заходу на схід приблизно вздовж 49-ої паралелі і продовжується з одного боку на заході, у Польщі (пор. с. *Росохате* на кордоні Польщі з СРСР в районі розташування кол. Дрогобицької обл.), а з другого — на сході, в РСФСР (пор. повідомлювані Н. П. Грінковою топонімічні назви *Росошь*, *Левая Росошь*, *Рассошки* (двічі), *Ближние Рассошки*, *Дальние Рассошки*, *Рассоховатый* у Воронежській обл.⁹). В межах УРСР ця смуга охоплює західну частину Волино-Подільського плато, заходячи і в Карпати, далі на схід вона різко звужується, охоплюючи лише південну частину Хмельницької обл., потім перетинає посередині Вінницьку обл., проходить по Черкаській обл., охоплюючи й крайню південну частину Київської та північну — Кіровоградської. На Лівобережжі ця смуга перетинає Полтавську обл., а потім розширюється і захоплює всю Харківську обл., південь Сумської, північні кутки Дніпропетровської та Луганської обл.

⁸ О. Маковей, назв, праця, стор. 66.

⁹ Н. П. Грінкова, Из материалов по топонимике населенных мест Воронежской обл., «Мовознавство», т. XIV, К., 1957, стор. 123.

Зазначена смуга поширення топонімів з основою *-росох-* та под., що їй вдалося виявити внаслідок картографування, настільки близько сходиться з межами географічної зони лісостепу (за Л. С. Бергом)¹⁰, що зв'язок її з цією зоною слід визнати безсумнівним.

Щоправда, в східній частині УРСР ця смуга сходиться, порівняно з південною межею лісостепу, трохи на південь (південна частина Харківської обл., північні райони Дніпропетровської та Луганської обл.). Але саме тут, на сході УРСР, є великий острів лісостепу в степовій географічній зоні — Донецький кряж¹¹.

На заході відзначена смуга піднімається, навпаки, на північ, що зв'язано з гористим рельєфом цієї частини Української РСР.

Смуга включає до себе в межах УРСР 45 назв населених пунктів, утворених від *росох-* (*розсох-*). На Україні зафіксовано ще 4 таких назви населених пунктів, що не входять в описану смугу; вони знаходяться на півночі республіки.

Подамо повний перелік усіх топонімічних назв, що входять у визначену смугу. Назви подаються за їх розташуванням з заходу на схід: *Росохи, Росохач, Розсохи* (Львівська обл.), *Росоші, Росішка* (Закарпатська обл.), *Росохач* (Станіславська обл.), *Рошеиний, знову Рошеиний, Розишиний, Рошош, Росошани* (Чернівецька обл.), *Росоховатець* — двічі, *Росохач* (Тернопільська обл.), *Розсоша, Розсохи, Розсохувата* (Хмельницька обл.), *Розсоше, Розсоха, Росоша* — двічі, *Розсоховата* (Вінницька обл.), *Росішки, Розсоші* (Київська обл.), *Розсішки, Розсоховатка, Розсохуватка* — двічі (Черкаська обл.), *Розсохуватець, Розсохуватка, Розсошинці* (Кіровоградська обл.), *Розсохувате, Розсошинці* (Полтавська обл.), *Розсоховате, Розсоші* (крайній південь Сумської обл.), *Розсохівка, Розсохуватий* — 5 разів (Харківська обл.), *Росішки* (Дніпропетровська обл.), *Розсохувате, Розсохуватий* (Луганська обл.).

Важливо відмітити, що в межах окресленої смуги дуже поширені похідні від основи *росох* — назви й інших географічних об'єктів. Так, С. Грабець відмічає для південної Станіславщини гідронімічні назви *Росішиний, Росіш, Суха Росіш, Мала Росіш, Велика Росіш, Мала Росош, Біла Росош, Чорна Росош, Велике Росоше*, гірські назви *Росіш, Росошина* та *Росішиний*, назви частин села *Росішиний і Росош*¹².

Щоб вияснити, чому назви населених пунктів, утворені від *росох-* (*розсох-*) знаходяться переважно в зоні лісостепу, слід згадати основні риси лісостепоного ландшафту. Для цієї географічної зони характерні лісові масиви, степи і яри.

Назви ці можна було б пов'язувати з ярами. Так, наприклад, інтерпретує назви типу *Россошь*, Воронежської обл., Н. П. Грінкова, вказуючи на рос. говіркове *рассоха* «разветвление дерева» та «раз-

¹⁰ Л. С. Берг, Географические зоны Советского Союза, т. I, изд. III, М., 1947, стор. 81—82, 285—286.

¹¹ Там же, стор. 315.

¹² S. Grabec, Nazwy geograficzne Naculszczyny, Kraków, 1950, стор. 71, 136, 163, 192, 207.

ветвление оврага»¹³. Фіксації для слова *росоха* значення «розгалуження яру» в українських діалектах нам знайти не вдалося. Проте воно є цілком імовірним.

Топоніми типу *Росіш*, *Росішки* все ж безпосередньо з ярами пов'язувати не можна. Справа в тому, що на півдні України, в степовій географічній зоні, ярів не менше, ніж у лісостепу¹⁴, проте там зовсім немає таких топонімів.

Назви ці можна було б пов'язувати також з річками. Місце злиття річок теж, цілком природно, може одержати метафоричну назву *росоха*. Термін *розсошь* стосовно до річок часто вживається ще в «Книзі большому чертежу», 1627 р. Уживається він тут, як можна судити з кількох випадків, із значенням «один з двох витоків ріки» (якщо витоків два), пор.: «а Везеница вытекла из под Муравского шляху, из лесу, из Болховых бояраков; а другая *розсошь* тое же речки Везеницы вытекла из лесу, из Долгово бояраку»¹⁵, «с Сновою, з другою *розсошью*»¹⁶. Термін *розсошь* може означати в цій пам'ятці і просто «притока»: «А в Самар пала речка Терновка, от Муравского шляху. А з другие стороны пала в Самар Самарская *розсош*; а ниже *розсоши* пала в Самар река Вольчи Воды»¹⁷.

І дійсно, чимала кількість населених пунктів, що їх назви походять від *розсох*-, розташована на злитті двох річок чи поблизу їх злиття. Однак і до такого пояснення розглядуваних топонімічних назв слід підходити дуже обережно: адже річки зливаються не лише в зоні лісостепу, а і в інших зонах, однак там немає таких топонімічних назв.

Залишається звернутися до первісної семантичної сфери слів *росоха*, *росіш* та їх похідних — до значення дерева. Ми прийшли до цього значення, розглядаючи назву передмістя Чернівців *Рошош* (*Роша*). Не можна відмовитись від цього значення (звичайно, уже без такої спеціалізації, як це має місце в назві *Рошош*) і при розгляді всієї сукупності однокореневих українських топонімічних назв, які зв'язані переважно із зоною лісостепу. Виникає питання, чому ж ці назви, якщо вони зв'язані з значенням дерева, не лежать далі на північ, у лісовій зоні — адже там дерев значно більше. Думається, що саме через це їх там і немає. У лісовій зоні, так би мовити, через ліс не видно дерев. Значення окремого дерева або групи дерев як визначної риси місцевого ландшафту, як помітного орієнтира зростає, звичайно, там, де це дерево або група дерев розташовується на відкритому місці. Ось ці помітні риси місцевого ландшафту — якийсь *росохатий дуб* (чи *дуб-росохач*) тощо — і могли в певних умовах давати основу для топоні-

¹³ Н. П. Гринкова, назв. праця, стор. 123.

¹⁴ «На территории Европейской части СССР овраги распространены преимущественно в степной и лесостепной зонах», БСЭ, изд. II, т. 30, стор. 476.

¹⁵ «Книга большому чертежу», М.—Л., 1950, стор. 69.

¹⁶ Там же, стор. 113.

¹⁷ Там же, стор. 110.

мічної назви, пор. поширені топоніми *Розсохуватий*, *Розсохувате*, *Розсохувата*, *Розсохуватець*, *Розсохуватка*, *Росохач* та ін.

Слід відзначити й те, що саме зона лісостепу, де ліс, ландшафтне явище півночі, зустрічається з ярами, рельєфним явищем півдня, і була місцем, де зв'язаний з лісом термін *росоха* та под. був метафорично перенесений для означення розгалуженого яру (і так само — розгалуження річки). І тому, хоч частина українських топонімів від слова *росоха*, очевидно, може пов'язуватись з значенням «розгалуження яру» чи «розгалуження річки», ці топоніми все ж лежать в районі лісостепу і опосереднено прилучаються до значення «розгалужена (роздвоєна) деревина».

Як було зазначено вище, за межами смуги поширення на Україні топонімів, похідних від *росоха*, знаходиться лише 4: *Росош* (північ Волинської обл.), *Розсохи* та *Розсохівське* (північ Житомирської обл.), *Розсоха* (північ Київської обл.). І те, що ці назви знаходяться на північ від указаної смуги, тобто в лісовій зоні, а не на південь — у зоні степів, ще раз підтверджує зв'язок розглянутої в даній статті топонімічної групи з лісом, деревом.